

Galyna Starodubets

THE FEATURES OF THE ELECTORAL BEHAVIOR OF THE REBELLIOUS REAR IN THE CIRCUMSTANCES OF THE SOVIET ELECTORAL CAMPAIGN OF THE 1946

The article is about the peculiarities of conducting of the elections to Verkhovna Rada of USSR in February 1946 on the territory of the western regions of Ukraine. The causes which determined the structure of Ukrainian rebellious movement is an object of this investigation.

Key words: elections, the Soviet government, rebel rear, voters stalinist regime.

УДК 94 (477.87) «1946/1950»: 329.78

Сергій Гордійчук, Василь Міщанин

ДІЯЛЬНІСТЬ АНТИРАДЯНСЬКИХ МОЛОДІЖНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ НА ЗАКАРПАТТІ (1946–1956 РР.)

У статті на основі документальних матеріалів, переважно Галузевого державного архіву Служби Безпеки України та особистих спогадів репресованої молоді, опублікованих вже в часи незалежності України, аналізується діяльність таємних молодіжних організацій на Закарпатті в перше десятиліття після встановлення радянської влади в краї. Молодь, яка народилася і зростала в часи чехословацької демократії, не змогла змиритися з ущемленнями новою владою політичних прав населення, відбиранням у їхніх батьків землі в часи «суцільної колективізації», нищенням Греко-католицької церкви чи насадженням атеїзму. Вказується на види цього спротиву – поширення листівок антирадянського змісту чи безпосередніх закликів про вихід з СРСР. З іншого боку, авторами розкриваються незаконні дії працівників державної безпеки та слідчих органів, які для доведення справи до суду використовували такі незаконні дії, як провокації, «вибивання» свідчень, залишення підозрюваних без їжі та води, підкуп та шантаж. Більшість учасників цих організацій засуджено на терміни від 10 або 25 років виправно-трудовах таборів.

Ключові слова: ГУТАБ, Закарпаття, антирадянські молодіжні організації, ув'язнення, «вороги народу».

Ще до офіційного встановлення радянської влади на Закарпатті тут розгорнули свою активну діяльність радянські каральні органи. Не тільки в окремих особах, але й у багатьох категоріях населення вони вбачали ворогів. Із утворенням Закарпатської області «ворогів народу» відшукували органи Народного комісаріату внутрішніх справ (далі – НКВС) та державної безпеки (далі – НКДБ). Саме в другій половині 40-х – на початку 50-х рр. в Закарпатті за антирадянську агітацію, український буржуазний націоналізм, поширення антирадянських листівок, плакатів, гасел, створення підпільних антирадянських молодіжних організацій засуджено сотні юнаків і дівчат середніх шкіл, педагогічних училищ і технікумів, студентів Ужгородського державного університету і пересічних мешканців краю.

На межі 1990–2000-х рр. у обласній періодичній пресі з'явилася низка публікацій у стосовно репресій радянською владою учасників молодіжних організацій. Піонером у цій справі став закарпатський історик О. Довганич. У своїх дослідженнях він [38–47] ламає стереотипи, які радянська пропаганда нав'язувала упродовж багатьох років, чітко вказує на причини репресій, викриває репресивно-каральну систему тоталітарного сталінського режиму.

Цінним джерелом із вивчення теми є і спогади самих репресованих, їх інтерв'ю. Значна частина з них опублікована в книзі «Реабілітовані історією. Закарпатська область» [50–51]. Тут, зокрема, опубліковані спогади репресованих М. Угриня [55], О. Росула [54], І. Бігуна [52], Д. Васька [53], Ю. Чорі [48]. Діяльність молодіжної організації «Нескорена юність» що діяла в Мукачеві та Мукачівському районі висвітлено в газетних статтях Ю. Шипа [57] та Й. Баглая [37].

Метою дослідження є з'ясування місця і ролі закарпатських молодіжних організацій у виступах проти радянської влади; розкриття «особливостей» роботи каральних органів, зокрема фабрикації справ проти молоді Закарпаття та протиправних методів ведення слідства.

На сьогоднішній час дослідниками виявлено понад 30 таких організацій і груп, які діяли на Закарпатті. До них можна віднести організації «Смерть» в Ужгороді, «Безробітну партію» і «Воля» у с. Великі Лучки Мукачівського району, «Зорю Підкарпаття» у Виноградіві, «Спілку визволення Закарпаття» і «Нескорена юність» у Мукачеві і у селах Мукачівського району, організації і групи в Хустському педучилищі і середній школі № 1, «Смевор» в с. Невицьке Ужгородського району, «Молода гвардія» в Берегові, «Шольом» («Сокіл») у Берегові і Берегівському районі та інші [38, с. 26].

Основою дослідження стали архівні справи засудженої молоді, що зберігаються в Архіві Служби Безпеки України в Закарпатській області (м. Ужгород). Більшість з них – це багатотомні сторінки допитів арештованих, необґрунтованих звинувачень, фальсифікацій з боку радянських слідчих та безпідставних вироків молоді. У деяких справах [2–3; 7–9, 32] безпосередньо вказується те, як радянські органи самі підсиляли до молоді своїх агентів, щоб ті в свою чергу провокували необізнану молодь на створення антирадянських організацій. Такі факти зустрічаються на сторінках архівних справ – це провокатори під псевдо «Гендеровський» та «Славко».

Серед антирадянських організацій повоєнного часу примітка авторів). Виникла вона у квітні 1946 р. її ініціаторами стали М. Фленько, Ю. Вакула, М. Заяць, В. Касинець, М. Король. Вони прагнули відокремлення Закарпаття від СРСР, але слідчі органи не змогли встановити до кого вони прагнули приєднатися. Щодо їх конкретної діяльності, то вони пограбували 6 кооперативних магазинів, підготували і здійснили вбивства радянських активістів Скубеніча, Легези, Бушеліча і родини громадянина Шварца з трьох осіб, побили голів сільрад сіл Пузняківці і Пацканьово, секретаря парторганізації с. Пузняківці [41, с. 115]. Так, за антирадянську діяльність в організації «ЗУП» арештовано 47 осіб в Тур'я Пасіці, Ужгороді, у с. Середнє Ужгородського району. Так, із групи М. Фленька засуджено 21 особу, С. Щербака (Ужгород) – 7 осіб, Ю. Цигика (Ужгородське педучилище) – 10 осіб, М. Похана (с. Середнє Ужгородського району) – 5 осіб, К. Писанки – 4 особи до різних термінів ув'язнення. На сьогодні усі вони реабілітовані Генеральною пр.ратурою України [41, с. 117].

Одними із перших органи державної безпеки «викрили» діяльність студентів Хустського педагогічного училища. Студентів звинуватили в тому, що нібито вони влітку 1946 р. створили таємну організацію. Вказували і на керівників – студенти І. Бігун та І. Кляп. І. Бігун під час допитів стверджував, що в жодній організації українських націоналістів не перебував [19, арк. 19, 22]. Під час допитів в Хусті слідчі НКДБ часто били підсудного А. Бонку, домагалися зізнання що він визнав себе членом ОУН. Інформаторами органів держбезпеки були однокурсники, які періодично доносили на своїх товаришів про їх настрої, наявність у них так званої «ідейно-шкідливої» літератури. За А. Бонкою, наприклад, був закріплений його однокурсник Ф. Драб. При обшуку в А. Бонки знайдено твори українських письменників Уласа Самчука, Богдана Лепкого, «Історія України» Миколи Аркаса, «Історія України-Руси» Михайла Грушевського та інші твори [40, с. 5]. До «націоналістичної літератури» віднесли й ті твори, що вивчалоя в школі за програмою української літератури, зокрема повість Івана Нечуя-Левицького «Микола Джеря» [43, с. 6]. Не допомогла й спроба захистити студентів учителями педучилища, які свідчили про те, що ніколи не спостерігали ворожості підсудних, зокрема до вчителів-росіян [40, с. 5].

9 жовтня 1946 р. Закарпатський обласний суд засудив І. Бігуна, І. Кляпа, Г. Неймета на 8 років. кожного, І. Костя, А. Бонку – на 6 років, П. Бабурника і Г. Калинича – на 4 роки позбавлення волі з обмеженням прав на 5 років [19, арк. 346–347]. Ось як згадував про ці події один із засуджених І. Бігун: «Я добре усе це пам'ятаю... На лаві підсудних сиділо 8 чоловік. Свідків, адвоката не було... Прокурор встав: «Перед вами, – звернувся до залу, – люди, які хотіли повалити радянську владу на Закарпатті... Невдовзі прокурор оголосив вирок: вісім років колонії суворого режиму...» [52, с. 231–232].

У 1947 р. за участь в молодіжній організації ОУН засуджено студентів Мукачівського кооперативного технікуму. За діяльністю цієї організації органи державної безпеки довгий час слідкували. На час арешту членів організації слідчі знали псевдоніми учасників, хто і коли вступив до організації. Так, студента Л. Штеня звинувачували у створенні цієї організації серед молоді у м. Мукачеве. Наказ про створення такої організації, як заявляв Л. Штень на допитах, отримав від С. Глухого та Г. Гендеровського [1, арк. 16, 17, 19–21, 25, 34]. До організації входили В. Меденці, І. Бубряк, П. Коцако, В. Білак та Г. Бубряк [1, арк. 23, 25, 49, 51].

Заарештовані обвинувачувалися у читанні та обговоренні «Декалогу», документу, в якому визначалися цілі та задачі ОУН [1, арк. 50, 55, 57–59, 66, 67], збиранні зброї та медикаментів для оунівців [1, арк. 25 зв., 37, 38, 46, 50, 83–85, 95–96]. «Декалогу» було виявлено слідчими при обшуку в І. Бубряка. Його спеціально розробили для населення Закарпаття і розпочинався він словами «Українці Закарпаття!» [2, арк. 151].

У кримінальній справі також було затримано двох працівників Мукачівської міської поліклініки – М. Петричко та І. Реші, яких звинувачували в наданні медикаментів членам ОУН [2, арк. 64, 69, 72, 75, 91, 92, 96–98, 145, 146]. Радянські слідчі детально вивчили біографії підозрюваних і пригадали їм попередні «гріхи» – обоє підсудних упродовж 1938–1939 рр. належали до організації «Січ», носили націоналістичний знак «Тризуб» [2, арк. 58, 63, 74, 84, 85, 87, 99, 115, 116], перебували Німеччину і там стали членами УНО [2, арк. 58 зв., 64, 114, 145]. Від В. Білака та В. Шкоби, слідчі в буквальному значенні цього слова вибивали свідчення [3, арк. 116].

Військовим трибуналом прикордонних військ Міністерства внутрішніх справ (далі – МВС) Закарпатського округу на закритому судовому засіданні 4–6 жовтня 1947 р. Л. Штеня засуджено на 25 років, В. Шкобу, В. Білака, П. Коцаку, І. Бубряка, В. Меденці, Г. Бубряка та М. Петричко – на 10 років, а І. Реші – на 6 рр. виправно-трудовах таборів [2, арк. 265–269]. Згодом, 21 листопада 1947 р. вирок Л. Штеню було зменшено до 10 років Усіх їх реабілітовано в 1955 р.

При аналізі кримінальної справи, слід звернути увагу на Г. Гендеровського (псевдо «Демон»). Він виявився агентом колишнього управління Міністерства державної безпеки в Закарпатській області та з наказу підполковника цього ж управління Макарова підбурював населення Закарпаття до антирадянської пропаганди, провокацій та створення різних антирадянських організацій [3, арк. 136].

Каральні органи «виявили» молодіжну організація і у Виноградівському політехнікумі. Її нібито створив влітку 1947 р. Ю. Микулинець. До організації були залучені І. Ковбаска, В. Зеленьяк, А. Худа, Ю. Мадей, В. Лукач. Хоча її учасники заперечували участь в ОУН, проведенні нелегальних нарад, підготовці антирадянських листівок, військовий трибунал 28 червня 1948 р. засудив Ю. Микульця, І. Ковбаску, В. Зеленьяка, А. Худу, Ю. Мадея на 25 років, а В. Лукача – на 8 років таборів [4, арк. 313–315].

Починаючи з 1948 р., на Закарпатті радянські слідчі, не без допомоги таємних агентів, почали масово «викривати» молодіжні організації. Так, було заарештовано і засуджено уродженця Львівської області І. Кульчицького, який ще в 1943 р. вступив в молодіжну організацію «Юнаки» [32, арк. 22–24, 26–28, 35]. У вересні-жовтні 1947 р. він переїхав на Закарпаття в м. Хуст, де за наказом командира УПА, відомого під псевдонімом «Славко», організував молодіжну організацію на засадах ОУН. Членів групи І. Кульчицький підбирав серед однокласників вечірньої школи. До неї увійшли: М. Штець, Д. Король, Д. Пригара та В. Шобей [32, арк. 13–21, 36, 37, 41, 53, 54]. Члени організації своїм завданням ставили збір інформації про прихильників радянського режиму [32, арк. 10, 20, 21, 130, 135, 138, 139].

10 квітня 1948 р. військовим трибуналом прикордонних військ МВС Закарпатського округу за ст. 54–1 «а» та 54–11 КК УРСР засуджено І. Кульчицького, Д. Пригару, Д. Короля, М. Штеця та В. Шобея терміном на 25 років виправно-трудовах таборів [32, арк. 432]. Про своє перебування в радянських таборах Д. Пригара пізніше пригадував: «27 березня 1949 р. з Джезказганського табору вели нас етапом близько 700 в'язнів, у пересильний табір, що був на станції Карабас... Перед тим, як ми наближалися до цього пересильного табору, нам дали по 650 грамів хліба і по одній соленій рибі (це на добу). Води не було... йдемо в Спаський табір пішки, а це 40 кілометрів... В цій дорозі замерзло близько 60 чоловік, 200 поморожених, до яких належав і я...» [49, с. 108–109].

У 1954 р. радянськими органами справу повторно переглянули. Як виявилось «Славко», за чиїм наказом була створена організація в Хусті, виявився співробітником органів МВС і саме із-за його провокації було на чверть століття засуджено молодих людей [32, арк. 344–345]. 13 січня 1954 р. видано постанову про звільнення всіх засуджених у цій справі, крім В. Шобея, який у січні 1949 р. помер в таборі. У 1956 р. всіх реабілітували.

У с. Невицьке Ужгородського району діяла організація ОУН «Смевор» («Смерть ворогам України»). Її очолив В. Цапулич, заступником був О. Росул, а функції секретаря виконував М. Угрин. Організація мала своїх представників у Перечинському, Великоберезнянському та Ужгородському районах (всього 10 осіб). Мета організації – боротьба за незалежність Української соборної держави. Усі члени прийняли присягу, підписалися під її текстом та статутом ОУН, керівний складу отримав псевдоніми [38, с. 27].

20 серпня 1948 р. В. Цапулича і О. Росула викликано у Львів, нібито для переговорів з проводом ОУН. 22 серпня 1948 р. на шляху до Рави-Руської у поїзді їх заарештовано і відправлено до слідчої тюрми НКВС Львівської залізниці [20, арк. 3; 46, с. 6]. О. Росул пригадував, що саме в цей день від його імені М. Угрину (псевдо «Хмара») у Невицьке надійшла телеграма з вказівкою забрати документи, які залишилися, копію статуту та разом з М. Данком (псевдо «Борислав») їхати у Львів. Там їх і заарештували [56, с. 24]. Допити тривали майже цілий місяць, особливо вночі.

Після арешту членів організації «Смевор» масові обшуки проводилися у цілому селу Невицьке Ужгородського району [55, с. 201–202]. Членів організації заочно засуджено особливою нарадою при МДБ в Москві на 25 років виправно-трудовах таборів: В. Цапулич, М. Данко, І. Карбованець, М. Керецман, О. Росул, М. Угрин, В. Форкош, І. Цапулич, і одну жінку М. Цапич – на 10 років виправно-трудовах таборів [54, с. 252–253].

У 1948 р. арештовано за поширення антирадянських листівок синів греко-католицьких священиків Олександра і Данила Васько та їх двоюрідного брата Андрія Васько. Як їх арештовували дізнаємося зі спогадів Д. Васько: «Мене заарештувала служба безпеки 3 березня 1948 р. під час уроків в Мукачівській середній школі № 2, де я навчався у 8-му класі... За день до

того були ув'язнені і мій старший брат Олександр та двоюрідний брат Андрій, старші за мене на два роки, учні середніх шкіл» [53, с. 300].

З матеріалів справи дізнаємося, що організувати групу молоді для боротьби проти радянської тоталітарної системи вирішив О. Васько. На літніх канікулах в 1946 р. у с. Лохово Мукачівського району він прочитав книгу, з якої зробив висновок, що радянська влада веде боротьбу проти релігії і зокрема проти греко-католиків [47, с. 6]. Боротися проти радянської влади вони вирішили з допомогою антирадянських листівок. Загалом, виготовлено 15 листівок, які учасники групи розповсюджували у селах Лохово, Клячаново, Черенці Мукачівського округу [11, арк. 15, 16, 17, 19, 36, 42–44, 57–61, 74–84, 86, 98–104, 109, 115–118, 119]. На суді Д. Васько визнав, що чотири рази розклеював листівки в с. Лохово, але не знав, що його брат Олександр нібито створив якусь організацію [45, с. 6].

Також О. Васько та А. Васько приписували встановлення зв'язків з оунівцями під час поїздки в гості до своєї тітки у серпні 1946 р. в с. Березник Свалявського району [11, арк. 19–27, 36, 44, 45, 113]. 9 квітня 1948 р. військовий трибунал прикордонних військ МВС Закарпатського округу засудив О. Васько на 25 років, а Д. Васько та А. Васько – на 10 років виправно-трудова таборів [11, арк. 157–158 зв.].

Антирадянська організація «Безробітна партія» у Великих Лучках виникла 5 квітня 1948 р. за пропозицією учня 9-го класу С. Гриня під час перерви між уроками [14, арк. 85 зв.]. Її назва, за свідченням В. Семедія, виникла через те, що учасники її ніде не працювали, а навчалися [14, арк. 86]. Головою організації став Ю. Тричинець, а секретарем – В. Семедій [45, с. 6]. Члени організації виготовили посвідчення членів «Безробітної партії», носили угорський значок у вигляді тризуба з написом «О гогаирт», які запропонував С. Гриньо [14, арк. 172, 176, 185, 192 зв., 228, 231].

Для зростання своїх рядів, кожен член «Безробітної партії» мав вербувати нових членів та проводити агітацію. На початку травня 1948 р. члени організації вивісили антирадянське гасло на сільраді у Великих Лучках «Смерть комуністам і колгоспникам», а в ніч з 18 на 19 травня 1948 р. на огорожі колгоспного двору вивісили антирадянські листівки [15, арк. 17 зв., 34–37, 56, 64–65]. Із-за викриття не реалізованими залишилося задуми Ю. Шелька та Ю. Варги підпалити урожай колгоспу ім. Леніна [14, арк. 265–266, 267–269; 15, арк. 23, 25–26, 101, 113 зв., 123, 125].

Учасники організації були арештовані 25 червня 1948 р. Цікавий факт, серед тих вісьмох, хто був засуджений, шестеро з них були комсомольцями, а п'ятеро із восьми ще з травня 1947 р. до лютого 1948 р. – бійці винищувальної групи, що діяла в селі під керівництвом органів МДБ. 9 вересня 1948 р. військовий трибунал прикордонних військ МВС Закарпатського округу засудив на 25 років учнів Ю. Тричинця, В. Семедія, Ю. Шелька, Ю. Варгу, В. Глаголу, І. Лукича, С. Гриня, Ф. Рубіша [16, арк. 277–281].

При перегляді справи у січні 1955 р. члени «Безробітної партії» розповіли, що «обмовляли себе під фізичним впливом слідчих». І. Лукич 4 січня 1955 р. заявляв: «Всі слідчі, за винятком Васютинського, били мене, по декілька годин примушували стояти під стіною на ногах. Крім того, іноді позбавляли харчів і відпочинку» [51, с. 532]. Ю. Варга вважав, що обмовляв себе та своїх однокласників, через слідчого Федорова, який шантажував заарештованого, мовляв всі його друзі зізналися, а якщо він цього не зробить, то отримає найбільший термін ув'язнення. Враховуючи ці факти, 3 березня 1955 р. слідчий відділ КДБ при Раді Міністрів УРСР у Закарпатській області прийняв постанову про припинення кримінального переслідування її учасників і відміну міри покарання [45, с. 6].

Через півтора р. після засудження членів «Безробітної партії» у селі Великі Лучки викрита нова молодіжна організація під назвою «Воля». До неї так само входили 15 учнів 9 класу середньої школи. Ю. Хому обрано головою організації, Г. Козар – секретарем, О. Матолу – касиром [30, арк. 20–21 зв.]. Головними завданнями організації було залучення молоді та збільшення складу організації, поширення антирадянських листівок і гасел серед населення, придбання зброї, організація терористичних актів над компартійними активістами села, підпал колгоспного врожаю і майна [39, с. 6].

У ніч на 11 грудня 1949 р. вивішено 10 листівок-плакатів у с. Страбичово Мукачівського району [30, арк. 45]. 21 грудня 1949 р. О. Цуфілка, зізналася директору школи про існування антирадянської організації, а 30 грудня 1949 р. вона була допитана працівниками органів МДБ [50, с. 132]. Дівчат було виправдано, позаяк радянські слідчі запропонували їм співпрацю, винагородою за яку була їх воля.

Інших членів організації, 27–28 березня 1950 р. військовий трибунал прикордонних військ МВС Закарпатського округу засудив до тривалих термінів ув'язнення: Ю. Хому, Ю. Рубіша, Ю. Варгу, П. Матолу, В. Лелика на 25 років, а В. Стеблака на 10 років виправно-трудова таборів [31, арк. 230–232 зв.]. І тільки 15 жовтня 1991 р. Генеральний прокурор України всіх засуджених у цій справі реабілітував.

Органами державної безпеки була викрита і організація «Молода гвардія», яка складалася з трьох угорськомовних школярів м. Берегово. Очолив її Й. Бартошик, учень 9 класу середньої школи, який під впливом радіостанцій «Бі-бі-сі» та «Голос Америки» вирішив створити організацію молоді від призову в армію та школи фабрично-заводського навчання Донбасу, а найголовніше – для боротьби з радянською владою в тилу Червоної армії на випадок війни між СРСР – Англією і США. Назвати так свою організацію, за словами Й. Гевді, вирішили після перегляду радянського фільму «Молода гвардія» про героїв шахтарського міста Краснодону, який став лідером радянської системи, будучи одночасно під певними ідеологічними впливами цієї системи.

11 серпня 1949 р. військовим трибуналом прикордонних військ МВС Закарпатського округу А. Ердеї та Й. Гевді засуджено до 10 років, а Й. Бартошека – до 5 років виправно-трудоих таборів [10, арк. 238–239]. Й. Бартошек і А. Ердеї на суді заявляли, що винними себе у створенні антирадянської групи не визнають, а Й. Гевді вказував на те, що слідчі лякали його поміщенням у карцер, якщо він не буде говорити так, як їм потрібно. Під час повторного розгляду справи в 1955 р. А. Ердеї повідомив, що під час слідства в 1949 р. органи МДБ, для того щоб вибити з нього брехливі свідчення, застосували незаконні методи слідства, не давали їсти та спати упродовж трьох днів, все це він також виклав у скарзі до Генерального прокурора СРСР [10, арк. 336–337]. 29 травня 1956 р. Верховним судом УРСР їх усіх реабілітовано.

У 1950 р. органами МДБ викрита «Спілка визволення Закарпаття», що діяла в Мукачівському районі. Організація створена в серпні 1949 р., а назву отримала аж у грудні. Очолював молодіжну організацію М. Куруц (псевдо «Каштановський»), а її секретарем був М. Плеша (псевдо «Дубров») у їх батьків, які проживали в с. Макарево Мукачівського району землю відібрали до колгоспу, а їх туди не прийняли. Більше того, батька М. Плеша спочатку прийняли, а потім виключили з колгоспу як куркуля [33, арк. 29, 31].

Серед основних завдань «Спілки визволення Закарпаття» можна назвати: залучення до діяльності організації нових членів, поширення антирадянських листівок, здійснення диверсійних актів у колгоспах, збирання та придбання зброї. Свою діяльність «Спілка» розгорнула на території Мукачівського та Іршавського районів. Так, 10 вересня 1949 р. у с. Макарево М. Куруц та М. Плеша поширили антирадянську листівку [33, арк. 171, 201–206; 34, арк. 20], 1 жовтня 1949 р. – на дверях церкви с. Великі Лучки В. Андрусь з М. Плешою вивісили дві «терористичні» листівки [33, арк. 172, 210–211; 34, арк. 79–80, 84–89]. 29 жовтня 1949 р., виготовивши плакат антирадянського змісту І. Геревич (псевдонім «Михайлов») та М. Плеша вивісили на дзвіниці у с. Пістрялово Мукачівського району [33, арк. 171, 213–215]. 4 листопада 1949 р. в м. Мукачеве, в будинку міськради, члени групи порізали портрет Й. Сталіна, а 5 листопада в Мукачівському міському парку – зіпсували портрети героїв соціалістичної праці [33, арк. 215–216, 241–242; 34, арк. 26–29, 129–135; 35, арк. 171, 180].

18 серпня 1950 р. військовий трибунал Прикарпатського військового округу засудив учасників організації «Спілка визволення Закарпаття» за ст. 54–1 «а», 54–8, 54–9 і 54–11 КК УРСР М. Куруца та М. Плешу до розстрілу, а інших членів – В. Андруся, М. Плешу, В. Куруца, І. Геревича, М. Горвата, М. Меденці до 25 років виправно-трудоих таборів [36, арк. 200–203]. 25 жовтня 1950 р. Президія Верховної Ради СРСР помилувала М. Куруца і М. Плешу, замінивши розстріл на 20 років каторжних робіт з обмеженням у правах ще на 5 років [36, арк. 222]. Якщо проаналізувати матеріали кримінальних справ, об'єднаних в організацію «Спілки визволення Закарпаття», то бачимо, що тут відсутні матеріали, які б свідчили про те, що засуджені здійснювали якісь дії на шкоду військової могутності СРСР, його державної приналежності або недоторканості його територій, що передбачала стаття 54–1 «а» КК УРСР, за якою були засуджені члени «Спілки визволення Закарпаття», які, до речі, в 1992 р. були реабілітовані.

Упродовж вересня–грудня 1949 р. в м. Ужгороді діяла антирадянська організація (група) учнів середньої школи № 1. Її спочатку очолював О. Чургович, а з жовтня – О. Кийович. Вона обрала собі назву на угорській мові «Голал», що в перекладі означало «Смерть» [24, арк. 18]. Л. Довгович запевняв, що організація була названа «Вир-Голал», що означало «Кров і смерть», що в розумінні учасників означало «Смерть радянській владі і комунізму» [24, арк. 217]. Серед завдань, які ставили вони перед собою члени організації – поширення антирадянських листівок, збирання зброї, псування електричних лампочок у школі, вчинення інших акцій. Так, вони зірвали пломбу на дитячій залізниці і закидали камінням двір і вікна мешканців по вул. Кремлівській, 2; у приміщенні вечірньої школи і міському парку вийняли електрозапобіжники і електролампочки [24, арк. 19–21, 32–35, 100–102].

22 травня 1950 р. військовий трибунал засудив О. Кийовича, О. Чурговича на 25 років виправно-трудоих таборів, а Л. Довговича – на 10 років і відправив у різні табори [25, арк. 270–273 зв.]. Щоправда, у 1954 р. всім засудженим зменшено терміни ув'язнення. Хоча у серпні 1952 р., відбуваючи покарання у в'язниці в м. Архангельськ, Л. Довгович серед засуджених проводив антирадянську агітацію та читав їм свої вірші, підписані псевдонімом «Євген Карпатський». За це 15 жовтня 1952 р. Архангельський обласний суд ще раз засудив Л. Довговича за ст. 58–10 ч.1, 58–11 на 10 років [26, арк. 90–91]. Нині усі учасники групи реабілітовані.

Подібні молодіжні організації виникали у селах Бедевля, Солотвино Тячівського району, Ясіня Рахівського району, Березово Хустського району, у Воловому (Міжгір'ї), Перечині, Ужгородському педучилищі, Хустській середній школі № 1 та інших. Так, 8 вересня 1950 р. був арештований, організатор антирадянської організації в Хустській середній школі № 1 І. Дочинець. З ним були притягнуті до судової відповідальності ще 5 юнаків – Й. Буртин, Ю. Копин, С. Попович, М. Фегер, С. Шутко [42, с. 6]. Організація ставила своїм завданням збирати зброю, вербувати нових учасників, а в разі війни СРСР зі США, боротися проти радянської влади. Вступ до організації не оформлявся письмово, а давалася лише усна згода [17, арк. 37–62, 76–85, 103–113, 123–127]. Жодної назви організації не мала.

7 грудня 1950 р. військовий трибунал прикордонних військ МВС Закарпатського округу засудив І. Дочинця, Й. Буртина, Ю. Копина, М. Фегеру і С. Шутку на 25 років, а С. Поповича – на 7 років таборів [18, арк. 314–322]. Вже під час відбуття свого покарання Ю. Копинець написав скаргу Генеральному пр.рору СРСР, у якій вказував, що під час допитів у 1950 р. він під тиском змушений був визнати себе винним, оскільки капітан Увин жорстоко бив його, садив голодного в одиночну камеру. Лише в 1954 р. кримінальну справу переглянуто, а терміни ув'язнення її учасникам знижено: І. Дочинцю та М. Фегеру до 10 років, С. Шутко, Ю. Копинцю і Й. Буртину – до 7 років, а С. Поповичу – до 5 років виправно-трудоих таборів.

По суті із комсомольців виникла молодіжна організація «Зоря Підкарпаття» у с. Великі Ком'яти Виноградівського району. З 9 її членів 8 – члени комсомолу. Це була молодь з Великих Ком'ят та Оноку Виноградівського району, а також Виноградова. Її організатором став В. Мадяр, заступником – І. Буганич [38, с. 27]. Спочатку молодь з с. Великих Ком'ят збиралася на репетиції драматичного гуртка, прагнули поставити дві вистави за п'єсами «Фронт» О. Корнійчука та «Хазяїн» І. Карпенка-Карого [21, арк. 27]. У квітні 1949 р. ініціатором створення організації став В. Мадяр. Усі її члени були учнями 8 та 9 класів [44, с. 99]. Вона мали на меті залучати до участі нових членів, організувати збір зброї та проводити антиколгоспну агітацію. Не без тиску з боку слідчих, В. Мадяр визнав себе винним у антирадянській пропаганді та вихвалянні англо-американських імперіалістів.

У липні 1950 р. В. Мадяр разом з М. Томеєм та І. Боршешом зірвали десять радянських плакатів у с. Великі Ком'яти [21, арк. 110–111, 125–126; 22, арк. 212, 217, 219–221]. 27 липня 1950 р. В. Мадяр і М. Томей виготовили і поширили листівки антирадянського характеру, підписані двома буквами – «ЗП». Це розшифровувалося як «Зоря Підкарпаття», бо мовляв, уже сходить зоря визволення Закарпаття від більшовиків [21, арк. 94–95, 134–139; 22, арк. 206–207, 222–224]. Слідчими встановлено, що «Зоря Підкарпаття» провела чотири нелегальних наради; члени організації підписували клятву, а двоє з них мали пістолети [21, арк. 95 зв., 103–105, 115, 273, 278; 22 арк. 16–22, 43–44]; поширили сім антирадянських листівок і зірвали в селі десять радянських гасел.

22–23 листопада 1950 р., розглянувши справу «терористичної» організації, військовий трибунал засудив її членів: І. Боршоша – на 10 років, В. Свищо – на 5 років з обмеженням прав на 3 роки, а В. Мадяра, І. Буганича, В. Потокія, І. Левко, Ю. Бровдія, М. Томея і І. Кобаля на 25 років таборів з обмеженням прав на 5 років [23, арк. 319–333]. Засуджений був і М. Тоній, який на той час служив у Червоній армії [44, с. 101]. Реабілітовано їх у вересні 1991 р.

Переважно з комсомольців складалася молодіжна організація, яка у вересні 1950 р. створена учнем 9 класу Тячівської середньої школи О. Публиком [7, арк. 22, 24, 35–36, 38–39, 50–51, 57]. Члени організації – учнів 9–10 класів О. Публік, Й. Гладко, А. Велеган, М. Вакій, А. Небола та М. Домбай – домовилися збирати зброю щоб в майбутньому приєднатися до членів ОУН, тому при обшуках вдома у заарештованих вилучено зброю та боєприпаси [7, арк. 151, 158, 170, 173; 8, арк. 37, 49, 55–56, 69–71, 74–76, 129–131, 138–139].

23 жовтня 1950 р. всіх членів організації затримано на станції Терново Тячівського району, коли затримані їхали на зустріч з оунівцями в с. Брустори цього ж району, щоб з'єднатися з ними. Рівно через два місяці, 23 грудня 1950 р., усі школярі-члени організації, засуджені військовим трибуналом на такі терміни: О. Публік, Й. Гладко, А. Велеган, М. Вакій та М. Домбая – на 25 років, а А. Небола – на 10 років таборів [9, арк. 261–265 зв.]. Під час судового засідання О. Публік заявляв, що якби у населення Тячівщини була зброя, то вони б давно виступили проти СРСР [9, арк. 256].

Із-за слабкої доказової бази слідства вдалося обмежитися невеликими термінами ув'язнення у групуванні, яке діяло на початку 1950-х рр. у м. Берегово (О. Подкін, Й. Пентек, Ф. Баторі та Є. Берестовський). Радянські слідчі не змогли довести зв'язки з ОУН та підтримку із-за кордону на округу 10 червня 1954 р. виніс вирок О. Подкіну у вигляді 5 років таборів, інших звільнено у залі суду [13, арк. 146–149].

За антирадянську діяльність були засуджені молоді люди з м. Чоп Ужгородського району, яке восени 1952 р. на чолі з Й. Мінджаком [5, арк. 45, 49, 50, 53–54, 66–67], під час слухання заборонених радіопередач, які транслювалися із Заходу, вирішили створити організацію, входили О. Койса, А. Сабо та Ф. Бенедек [5, арк. 49, 53–54, 67–68, 154–155; 6, арк. 18–19, 26–27, акцій на залізниці та у відділку місцевої міліції [5, арк. 83–86, 89–91; 6, арк. 55, 69, 278–284]. Також було встановлено, що вони збирали ядовиті речовини, якими хотіли отруювати осіб, які прихильно ставилися до радянської влади, а їх дію перевіряли спочатку на тваринах [5, арк. 157–162, 175–179]. У зв'язку з цими протиправними діями, трибунал прикордонних військ МВС 14 травня 1953 р. засудив Й. Мінджака, О. Койсу, А. Сабо та Р. Якоба на 25 років, а Ф. Бенедєка – на 8 років таборів [6, арк. 320–324]. Найстрашніший злочин, який їм інкримінували – зрада Батьківщини.

У м. Мукачеве та Мукачівському районі упродовж 1951–1954 рр. діяла молодіжна група «Нескорена юність» у складі П. Француха, М. Русинка, Ю. Чорі та І. Рогача. Керівником обрали П. Француха (псевдо «Марат»), заступник – М. Русинка (псевдо «Овод») [27, арк. 21–23, 33–36, 54–63, 94–99, 140–145, 330–333]. Член групи Ю. Чорі розповідав: «Першим її кроком було поширення листівки до відкриття XIX з'їзду КПРС. Ми, наївні, думали, що з'їзд поліпшить становище в країні. Я написав текст листівки, а Іван Рогач надрукував її. Поширили її в селах Мукачівського району. У листопаді 1952 розповсюдили ще одну листівку, а незабаром були заарештовані і засуджені – на різні строки» [48, с. 277]. Цей лист і нині зберігається в архівній справі [28, арк. 183-пакет, 249–251]. Ю. Чорі насмілювався написати листівку «Смерть Сталіну», за що, звичайно, потрапив, як і сотні інших юних закарпатців, у обійми сибірсько-мордовської люб'язності з волі кровопивця народів [57, с. 10]. Він був заарештований органами КДБ у с. Станові в листопаді 1954 р. і засуджений за статтею 54–10, 54–11 Кримінального кодексу СРСР за «антирадянську діяльність» [37, с. 14].

Слідство у справі «Нескореної юності» тривало довго. На допит викликали понад 40 свідків. Упродовж цього часу змінилося 9 слідчих. Але інкримінувати чогось більшого ніж участь у нелегальних зборах, точної кількості яких так і не встановлено та поширення двох листівок не вдалося. Хоча слідчі намагалися приписати членам групи збір грошей для придбання друкарської машинки з метою виготовлення листівок [27, арк. 59–63, 65–71, 97–99, 102–110; 28, арк. 20–57, 71–89, 130–148].

Закарпатський обласний суд 11–12 лютого 1955 р. розглянув справу і констатував, що організація «Нескорена юність» не припиняла своєї діяльності, починаючи з серпня 1952 р. – до листопада 1954 р. Суд засудив Ю. Чорі та М. Русинка на 10 років таборів, а П. Француха та І. Рогача – на 6 років [29, арк. 151–153 зв.]. У 1956 р. усі засуджені були звільнені, а в 1991 р. реабілітовані [39, с. 6]. У постанові про реабілітацію зазначено, що згадана група не мала антирадянського характеру і не ставила мети повалення радянської влади, в чому її звинувачували.

Отже, молодіжні організації на Закарпатті прагнули боротися проти «несправедливої» радянської влади. Молодь краю, яка народилася в часи чехословацької демократії, добре пам'ятала, чи знала за переказами батьків, піднесення українського національного руху 1938–1939 рр., болісно реагувала на методи радянської влади. Кожна молодіжна організація боролася як могла. Переважно форми цієї боротьби мали пасивний характер: поширення антирадянських гасел та листівок, слухання забороненого радіо чи проведення зборів, рідше – заклик до вбивств окремих представників радянської влади чи «найстрашніший злочин» – від'єднання Закарпаття від СРСР. Були й спроби встановити зв'язки з ОУН. Діяльність цих організацій, подеколи навіть вигаданих самими слідчими, швидко «викривалася» досвідченими співробітниками державної безпеки. Для цього використовувалися всілякі методи: спеціально підсилався провокатор, який навмисно підбурювали населення проти радянської влади та спонукав створювати антирадянські організації, для своєчасного виявлення незадоволених; розгортання мережі агентури тощо. Необізнана молодь часто піддавалася на такі провокації, за що й була засуджена радянським режимом на великі терміни перебування у виправно-трудових таборах, зазвичай 10 або 25 років.

Список використаних джерел

1. Архів УСБУ в Закарпатській області, спр. С-1289 (Штень Л., Меденці В. та інші. – всього 9 чол.) в 3-х томах. – Т. 1. – 196 арк. 2. Там само, т. 2, 353 арк. 3. Там само, т. 3, 180 арк. 4. Там само, т. 3, 216 арк. 5. Там само, т. 1, – Т. 1. – 196 арк. 2. Там само, т. 2, 353 арк. 3. Там само, т. 3, 180 арк. 4. Там само, т. 3, 216 арк. 5. Там само, т. 1,

- 292 арк. 6. Там само, т. 2, 368 арк. 7. Там само, т. 1, 296 арк. 8. Там само, т. 2, 266 арк. 9. Там само, т. 3, 364 арк. 10. Там само, спр. 1949, 360 арк. 11. Там само, спр. С-2185 (Васько О, Васько Д., Васько А.), 180 арк. 12. Там само, спр. С-2206 (Подкін О., Пентек Й. та інші. – всього 4 чол.), в 8-ми томах, т. 1, 202 арк. 13. Там само, спр. С-2206 (Подкін О., Пентек Й. та інші. – всього 4 чол.), в 8-ми томах, т. 8, 182 арк. 14. Там само, спр. С-5180 (Тричинець Ю., Семедій В. та інші. – всього 8 чол.), в 4-х томах, т. 1, 296 арк. 15. Там само, т. 2, 305 арк. 16. Там само, т. 3, 397 арк. 17. Там само, спр. С-5586 (Дочинець І., Фежер М. та інші. – всього 6 чол.), в 2-х томах, т. 1, 283 арк. 18. Там само, т. 2, 489 арк. 19. Там само, спр. С-5603 (Бігун І., Кляп І., Бонка А. та інші. – всього 7 чол.), в 3-х томах, т. 1, 285 арк. 20. Там само, спр. С-5631 (Цапулич В., Росул О. та інші. – всього 10 чол.), в 3-х томах, т. 1, 304 арк. 22. Там само, т. 5, 243 арк. 30. Там само, спр. С-5811 (Хома Ю., Лелик В. та інші. – всього 9 чол.), в 3-х томах, т. 1, 304 арк. 22. Там само, т. 4, 407 арк. 32. Там само, спр. С. 5816 (Кульчицький І., Штець м. та інші. – всього 5 чол.), в 5-ти томах, т. 1, 339 арк. 28. Там само, т. 3, 115 арк. 27. Там само, спр. С-5690 (Кийович О., Чургович О., Довгань О.), в 3-х томах, т. 1, 311 арк. 25. Там само, т. 2, 298 арк. 26. Там само, т. 3, 115 арк. 27. Там само, спр. С-5700. (Францух П., Русинко М. та інші. – всього 4 чол.), в 5-ти томах, т. 1, 339 арк. 28. Там само, т. 4, 252 арк. 29. Там само, т. 5, 243 арк. 30. Там само, спр. С-5811 (Хома Ю., Лелик В. та інші. – всього 9 чол.), в 3-х томах, т. 1, 304 арк. 22. Там само, т. 4, 407 арк. 32. Там само, спр. С. 5816 (Кульчицький І., Штець м. та інші. – всього 5 чол.), в 5-ти томах, т. 1, 339 арк. 28. Там само, т. 3, 115 арк. 27. Там само, спр. С-5700. 432 арк. 33. Там само спр. С-5905 (Куруц М., Плеша М. та інші. – всього 8 чол.), в 5-ти томах, т. 1, 339 арк. 28. Там само, т. 4, 252 арк. 29. Там само, т. 2, 292 арк. 35. Там само, т. 4, 299 арк. 36. Там само, т. 5, 407 арк. 37. Баглай Й. Шлях до визнання / Й. Баглай // Срібна земля. – 1998. – № 3. – С. 26–28. 39. Довгань О. Антирадянські молодіжні організації / О. Довгань // Наш рідний край. – 1998. – № 3. – С. 26–28. 40. Довгань О. Вижив, незважаючи на всі муки / Довгань // Карпатська Україна. – 1999. – 31 серпня. – С. 6. 41. Довгань О. До історії антирадянської організації (Закарпато-українські повстанці) / О. Довгань // Науковий вісник Ужгородського університету. – Серія: Історія. – Вип. 6. – 2002. – С. 113–118. 42. Довгань О. Жажливі поневіряння на більшовицькій каторзі / О. Довгань // Карпатська Україна. – 1999. – 29 вересня. – С. 6. 43. Довгань О. За що страждали молоді? / О. Довгань // Карпатська Україна. – 1999. – 17 серпня. – С. 6. 44. Довгань О. «Зоря Підкарпаття». Із історії антирадянської молодіжної організації / О. Довгань // Календар «Просвіти» на 1998 рік. – Ужгород: Просвіта, 1998. – С. 99–101. 45. Довгань О. «Молода гвардія», та не та / О. Довгань // Карпатська Україна. – 1999. – 21 серпня. – С. 6–7. 46. Довгань О. Хто не зазнав важкої неволі, той не взмозі оцінити вартості свободи / О. Довгань // Карпатська Україна. – 2000. – С. 6. 47. Довгань О. Чи існувала антирадянська група? / О. Довгань // Новини Закарпаття. – 1997. – 6 вересня. – С. 6. 48. Інтерв'ю з політ'язнем радянських ГУЛАГів Ю. С. Чорі. – 23 листопада 2002 // Реабілітовані історією. Закарпатська область. У 2-х кн. – Книга друга. – Ужгород: Закарпаття, 2004. – С. 276–278. 49. Пригара Д. Дорога... куди? / Д. Пригара // Кризь пекло гулагів. Документи, спогади, нариси / Під ред. О. Довгань, Ю. Чорі. – Ужгород, 1996. – С. 108–109. 50. Реабілітовані історією. Закарпатська область. У 2-х кн. – Книга друга. – Ужгород: Закарпаття, 2004. – 800 с. 51. Реабілітовані історією. Закарпатська область. У 2-х кн. – Книга друга. – Ужгород: Закарпаття, 2004. – 800 с. 52. Спогад І. І. Бігуна про засудження за антирадянську діяльність та перебування в таборах ГУЛАГу. – 1992 р. // Реабілітовані історією. Закарпатська область. У 2-х кн. – Книга друга. – Ужгород: Закарпаття, 2004. – С. 231–233. 53. Спогад політ'язня Д. П. Васька про засудження за антирадянську діяльність та перебування в таборах ГУЛАГу. – 2002 р. // Реабілітовані історією. Закарпатська область. У 2-х кн. – Книга друга. – Ужгород: Закарпаття, 2004. – С. 300–301. 54. Спогади О. І. Росула про засудження за участь в антирадянській організації «Смевор – України» та про перебування в таборах ГУЛАГу. – 1997 р. // Реабілітовані історією. Закарпатська область. У 2-х кн. – Книга друга. – Ужгород: Закарпаття, 2004. – С. 252–256. 55. Спогад М. Ю. Угриня про засудження за участь у діяльності антирадянської організації «Смевор-України» та про перебування в таборах ГУЛАГу. – 1989 р. // Реабілітовані історією. Закарпатська область. У 2-х кн. – Книга друга. – Ужгород: Закарпаття, 2004. – С. 201–203. 56. Тюремно-табірна хроніка політ'язня Омеляна Росула // Карпатський край. – 1997. – С. 23–34. 57. Шип Ю. Дошкульне слово – мудрого таланту / Ю. Шип // Молодь Закарпаття. – 2001. – 8 вересня. – С. 10.

Сергей Гордийчук, Василий Мищанин

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ АНТИСОВЕТСКИХ МОЛОДЕЖНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ НА ЗАКАРПАТЬЕ (1946–1956 ГГ.)

В статье на основании документальных материалов, главным образом Отраслевого государственного архива Службы Безопасности Украины и личных воспоминаний репрессированной молодежи, опубликованных уже во времена независимости Украины, анализируется деятельность тайных молодежных организаций на Закарпатье в первое десятилетие советской власти в крае. Молодежь, родившаяся и выросшая в часы чехословацкой демократии, не могла примириться с ущемлениями новой властью политических прав населения, отбиранием у их родителей земли в годы «всеобщей коллективизации», ликвидацией Греко-католической церкви или насаждением атеизма. Указывается на виды этого сопротивления – распространением листовок антисоветского содержания или прямых призывов о выходе из состава СССР. С другой стороны, авторами раскрываются незаконные действия работников государственной безопасности и следственных органов, которые для того, чтобы довести дело

до суда, использовали такие незаконные действия, как провокации, «выбивание» свидетельств, подкуп и шантаж. Большинство участников этих организаций осуждено советской властью на длительные сроки от 10 до 25 лет исправительно-трудовых лагерей.

Ключевые слова: ГУЛАГ, Закарпатье, антисоветские молодежные организации, заключение, «враги народа».

Serhiy Gordiychuk, Vasyl Mishchanyn

ANTI-SOVIET ACTIVITIES OF YOUTH ORGANIZATIONS IN THE TRANSCARPATHIAN REGION (1946–1956)

On the basis of documentary materials, mainly Archive of the Security Service of Ukraine and personal memories of repressed youth, published in Ukraine since independence, the article analyzes the activities of secret youth organizations in the Transcarpathian region in the first decade after the establishment of Soviet power in the province. The youth, who was born and grew up in times of Czechoslovak democracy, could not accept the new government infringement of political rights of the population, retaking land of their parents in the days of «complete collectivization», destruction of the Greek Catholic church planting or atheism. The article indicates the types of resistance – distributing leaflets of anti-Soviet content or direct calls to withdraw from the USSR. On the other hand the authors reveal illegal actions of state security workers and investigative agencies are to bring the case to court using such illegal actions as a provocation, knocking evidence, leaving suspects without food and water, bribery and blackmail. Most members of these organizations were sentenced to terms of 10 or 25 years of corrective labor camps.

Key words: GUTAB, Transcarpathia, anti-soviet youth organization, imprisonment, «enemies of